

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME MADENCİLİK POLİTİKALARI, 1861-1948

Dr. Nejat Tamzok

TMMOB Maden Mühendisleri Odası

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1948 yılına kadar ülkemizde uygulanmış olan madencilik politikaları incelenmektedir. Çalışmanın ana amacı, söz konusu dönemde uygulanan madencilik politikalarının ortaya konulması ve bu politikaların maden üretimleri ile milli gelire etkilerini araştırmaktır. Çalışmada dönemlendirme, üç tarih aralığını kapsamaktadır. İlk dönem, Cumhuriyet Dönemi madencilik politikalarının sonuçlarının daha belirgin görülebilmesi açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi olarak verilmiştir. Bu dönem 1861 tarihli Maadin Nizamnamesi ile başlatılmaktadır. Daha sonraki dönemlendirmeler ise, madencilik alanında kamu girişimciliğinin uygulamaya geçirilmesi politikasının en belirgin göstergesi olması bakımından Etibank'ın kuruluş tarihi olan 1935 yılı temel alınarak yapılmıştır. Dolayısıyla, ikinci dönem 1923–1935 ve üçüncü dönem ise 1935–1948 yıllarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Madencilik, Türkiye madencilik sektörü, kamu politikası, madencilik politikası, cumhuriyet dönemi.

Mining Policies from Ottoman's Last Era to Multi-Party Period, 1861-1948

Abstract

In this study, mining policies between the last era of Ottoman Empire and the year 1948 have been investigated. The main purposes of the study are to exhibit the mining policies in the subject period and to research the effects of these policies on mining productions and national income figures. The study comprises three periods. The first period has been taken as the Ottoman's Last Era to provide clearer understanding of the results of mining policies in the Republic Period. This period starts with Mining Law dated 1861. The other two periods have been set according to the base year 1935 that is the year of foundation of a public entity Etibank and a marked date of 'public entrepreneurship policy' in the mining sector. Consequently, the second period includes between the years 1923 and 1935 and the third period includes between the years 1935 and 1948.

Keywords: Mining, Turkey's mining sector, public policy, mining policy, republic period.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948

Giriş

Madencilik sektörü, kendine has özellikleri olan ve diğer pek çok sektörle yoğun etkileşim içerisinde bulunan bir sektördür. Alt sektörleri itibarıyla son derece çeşitlidir ve her alt sektörün birbirinden farklı yapısal özellikleri mevcuttur.

Ülkemiz, genel olarak, maden kaynakları bakımından zengin ülkeler arasında yer almamakla birlikte, madenlerinin çeşitliliği bakımından oldukça şanslıdır. Bor, barit, feldspat, kireçtaşı, magnezit, mermer, perlit, pomza, stronsiyum, toryum ve trona gibi bazı maden rezervleri dünya ölçeğindedir (Anaç/Tamzok, 2007: 38). Günümüzde yeterince önem verilmediği sıklıkla dile getirilen ülkemiz madencilik sektörü, sona eren imparatorluk içerisinde de önemli bir faaliyet alanı olarak görülmemiştir. Bununla beraber, özellikle cumhuriyeti kuran kadrolar için ekonominin temel sektörlerinden biri olarak kabul edilmiş ve cumhuriyetin ilk yıllarında buna uygun politikalar geliştirilmiştir.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin belirleyici özelliği, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı ve sınaî ürün ithalatçısı olan yapısıdır (Boratav, 1988: 11). Genel olarak bir tarım toplumu olan Osmanlı İmparatorluğu, gelişmiş bir sanayiye sahip değildir. Belirli düzeyde bir sermaye birikimine, büyük oranda azınlık ve yabancı sermayenin egemen olduğu ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet sektörlerinde sahip olabilmıştır (Kepenek, 1987: 9). İmparatorluğun son dönemlerinde tarımsal ürün fazlası sanayiye aktarılamamış, sanayi ve hizmet sektörlerinde oluşan birikim yeniden üretimde

kullanılmamıştır. İç pazar tamamen yabancı sermayeye açılmış, kamu gelirlerinin giderleri karşılayamaması sonucu ağır koşullarda dış borçlanmaya gidilmiştir. Bu sürecin sonunda, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti, kamu maliyesi, dış ticaret ve para sunumunu denetleme ve makro-ekonomi politikalarını oluşturma olanaklarından yoksun kalmıştır (Kepenek, 1987: 10). Bu durum, ekonomide sektörler arası dengelerin kurulamamasına ve sektörlerin birbirlerinden bağımsız gelişmelerine neden olmuştur. Bu nedenle, zaten büyük oranda küçük ölçekli üretim yapan sanayi gelişmemiş, uygulanan dış ticaret politikası ile de iyice küçülmüştür.

Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu dönemi madenciliğinin de fazla gelişmiş olduğu söylenemez. Bu dönemde madencilik sektöründe üretim amaçlı işletmecilikten çok, kazanılmış maden haklarının ticareti tercih edilmiştir. *"Maden hakkını ele geçiren, bu hakkını tutturabildiği bir fiyatla başkasına devrediyor, devralan ise müsait bir zamanı bekleyip, kazandığı hakkı yine bir fiyat farkıyla bir üçüncü şahsa satıyordu. Bu suretle memlekette maden hakkını alıp satmak karlı bir ticaret haline gelmişti"* (Eldem, 1994: 176). Maden ruhsatı ticareti, devlet açısından da yararlı görülmüş ve iktisadi bir amaç gözetilmeksizin, daha çok bu çeşit ticaretten devlete harç ve resim kazandırmak gayesiyle, çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. *"O tarihlerde madenlerimizin yurt nefi için işletilmesi düşünülmüyerek bir spekülasyon vasıtası olarak kullanıldıklarını ispat edecek vaziyet şudur: Türkiye Cumhuriyetine devredilen arazideki maden idaresince mukayyet madenlerin miktarı 735tir. Halbuki işliyenleri parmakla sayılacak kadar azdı."* (MTA, 1936(b): 12)

19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu maden mevzuatında yapılan önemli değişikliklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın açık bir pazarı haline geliş süreci ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti, 1861 tarihli Maadin Nizamnamesi'ni, 1810 tarihli Fransız Yasası'ndan uyarlayarak hazırlamıştır. Bu yasa ile madenlerde ruhsat ticareti sınırlandırmaya çalışılmış ve toprak mülkiyetinden bağımsız bir "maden işletme hakkı" getirilmiştir. Ayrıca Nizamname ile yabancıların maden şirketlerine ancak hissedar olabilecekleri kabul edilmiştir. Ancak, 1856 Islahat Fermanı ile yabancıların Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, belirli şartlarla, taşınmaz mal elde edebilecekleri öngörüldüğünden, Nizamname, 1870 tarihinde doğal olarak değiştirilmiş ve 1867 Protokolü'ne katılan devletlerin vatandaşı olan kişilerin *"bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri"* esası kabul edilmiştir (Ökçün, 1969: 808). Fransız Ereğli Şirketi ile diğer bazı yabancı sermaye sahipleri bu sayede Zonguldak Kömür Havzası'na rahatça ve resmen girebilmiş ve yabancılar birçok madene bu yasa değişikliği sonucu hâkim olmuşlardır. 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi ile de, yabancı sermayeye 99 yıllık işletme hakkı tanınmıştır.

Bu koşullarda, verilen çok sayıdaki ruhsat ve imtiyaza rağmen madencilik sektörü ülke içindeki maden potansiyeli ile orantılı bir gelişme gösterememiştir. Eldem, madenciliğin milli gelir içerisindeki payını 1913 ve 1914 yıllarında sırasıyla binde 7,7 ve binde 4,7 olarak saptamıştır (Eldem, 1994: 6).

Osmanlı İmparatorluğu maden üretiminin mülkiyet yapısına bakıldığında ise, üretimin büyük oranda yabancı ve azınlık sermayesinin elinde olduğu görülmektedir. Bu oran 1902 yılında %57,30 iken 1911 yılında %81,14 düzeyine yükselmiştir (Ökçün, 1969: 859). 1902-1911 yılları arasında yapılan maden üretimlerinde Türk, azınlık ve yabancı payları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları¹ (parasal değer yüzdesi)

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı	Toplam
1902	42,70	7,25	50,05	100
1903	43,76	3,56	52,68	100
1904	38,49	1,85	59,66	100
1905	33,43	2,13	64,44	100
1906	45,84	1,32	52,84	100
1907	37,66	2,16	60,18	100
1908	22,79	12,29	64,92	100
1909	19,38	12,42	68,20	100
1910	19,05	11,46	68,49	99
1911	18,86	15,84	65,30	100

Kaynak: Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Abadan'a Armağan*, Ankara, 1969, s. 803–892.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere; 1902–1911 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu madencilik üretiminin parasal değer bakımından önemli bir kısmı (%65) yabancı sermaye tarafından yapılmış olup, yabancı sermayenin payı dönem boyunca sürekli artış göstermiştir. Türk vatandaşlarının payı ise, tersine dönem başında %42,7 iken dönem sonunda %18,9'a kadar gerilemiştir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin, 19. yüzyılın ikinci yarısında

¹ Tabloda 1902–1907 yılları verileri kömürü içermemektedir. Kömür üretiminin de dâhil edilebildiği yıllar 1908, 1909, 1910 ve 1911 yıllarıdır.

madencilik sektörüne ilişkin yaptığı düzenlemelerin, sürekli olarak yabancı sermayenin yararına olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde söz konusu olan "milli iktisat" düşüncesi çerçevesinde Türk vatandaşlarını destekleme politikası, madencilik alanında başarılı olamamıştır.

Bu dönemde madencilik sektöründeki yabancı sermayenin kaynağı Fransa, İngiltere ve Almanya'dır. 1914 yılında bu sektördeki Fransız sermayesi %80, İngiliz sermayesi %14 ve Alman sermayesi ise %6'dır. Fransız sermayesi özellikle kurşun, kömür, çinko ve manganez; İngiliz sermayesi krom ve boraks; Alman sermayesi ise krom ve kömür madenlerinde yoğunlaşmıştır (Kepenek, 1987: 15). Simli kurşun ve çinko üretimi, 1892 yılında kurulan Fransız sermayeli "Balya - Karaaydın Şirket-i Osmaniyesi"nin tekelinde bulunmaktadır. Borasit madeni uzun yıllar İngiliz "Borax Company Ltd." şirketi tarafından işletilmiştir. Krom madenlerine ise öteden beri Almanların ilgisi vardır (Eldem, 1994: 176-181).

Gündüz Ökçün'ün 1902–1911 yılları arasında üretilen madenlerin ihracat durumuna ilişkin çalışmasından (Ökçün, 1969: 879-895) çıkan sonuç, bu yıllarda üretilen madenlerin, linyit ve taşkömürü dışında tamamına yakınının dışarıya ihraç edildiğidir. Ökçün, bu konuda, "*Osmanlı madenlerinin, Osmanlı ülkesi ile, söz gelimi, Fransa'da, İngiltere'de ya da Almanya'da olmaları arasında herhangi bir fark mevcut değildir.*" yorumunu yapmaktadır. Gerçekten de sayısal veriler, Osmanlı İmparatorluğu madenlerinin yabancılar tarafından üretilip yine yabancılar tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu kaynağa göre, bu dönemde üretilen linyitin %38,9'u, bakırın %93'ü, zımparanın %97,4'ü, kurşunun² %99,9'u, antimuanın %99,7'si, kromun %98'3'ü, manganezin %99,5'u, civanın %97,9'u, taşkömürünün %28,5'u, borasit, çinko ve lületaşının tamamı üreticileri tarafından yurtdışına ihraç edilmiştir. Aynı kaynakta, 1905–1911 yılları arası üretilen 564.493 ton demirli pirit ve 1902–1904 yılları arasında üretilen 25.787 ton kurşunlu piritin tamamının da yurtdışına ihraç edildiği görülmektedir. Yine bu dönemde; zımpara, kurşun, antimuan, manganez, borasit, çinko ve lületaşı üretimleri, 1923–1948 yılları üretimleri ile karşılaştırıldıklarında oldukça yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu döneminde madenlerin, üreticileri tarafından ne ölçüde istismar edildiğinin bir göstergesidir. Madencilik alanında yabancı sermaye tarafından istismar edilen bir diğer unsur ise, olumsuz koşullarda çalıştırılan Türk köylüsüdür.

2 Simli kurşun, çinkolu simli kurşun ve külçe simli kurşun toplamıdır.

Birinci Dünya Savaşı süresince, hemen bütün madenlerin üretiminde önemli azalmalar olmuştur. Bu arada, Ereğli Kömür Havzası limanının Rus donanması tarafından bombalanması sonucu üretim 200.000 tonun altına düşmüş, bu nedenle Havza'dan kömür alan sanayi tesislerinde işler büyük çapta sekteye uğramıştır. Savaş süresince Havza, bir Alman subayı komutasındaki askeri birlik tarafından yönetilmiştir. Bu süre içinde Almanlar, ayrıca, krom ve manganez madenleriyle de ilgilenmişlerdir (Eldem, 1994: 78). Savaş sonunda Fransızlar, yatırdıkları sermayeyi korumak bahanesiyle Zonguldak Havzası'nı Ereğli'ye kadar işgal etmişler, fakat milli mücadele karşısında tutunamayarak kısa sürede bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır (TTK, 1993: 38-39). 1921 yılı sonlarında Celal Bayar, özellikle havzada çalışan işçilerin durumlarının düzeltilmesi amacıyla incelemeler yapmak üzere Zonguldak'a gönderilmiş ve bu incelemelerin sonunda yürürlüğe konulan 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı "Havza-i Fahmiye Amele Kanunu" ile o zamana kadar yabancı sermaye tarafından büyük ölçüde sömürülen işçiler lehine önemli değişiklikler getirilmiştir. Bu kanunda; işçi yatakhaneleri ve hamam yaptırılması, onsekiz yaşından küçük işçi çalıştırılmaması, çalışma saatinin günde sekiz saat ile sınırlandırılması, fazla mesaiye iki kat ücret ödenmesi, asgari ücretin belirlenmesi, iş kazalarında ücretsiz tedavi gibi konular maddeler halinde yer almıştır (Ulutan, 1987: 68). Bu düzenlemeler, dönemin yabancı sermayesi ile karşılaştırıldığında, Cumhuriyeti kuracak olan kadroların çalışma hayatına bakışını yansıtmaları bakımından önemlidir.

2. Cumhuriyet'in İlk Dönemi, 1923 – 1935

Cumhuriyet ilanı öncesi 1 Mart 1922 tarihinde, Mustafa Kemal, Meclis I. Dönem 3. Yasama Yılı açış konuşmasında Cumhuriyet Dönemi iktisat ve madencilik politikalarının ipuçlarını vermektedir:

"Ekonomik politikamızın önemli amaçlarından biri de genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüslerin mali kudretimizin ve teknolojimizin izni oranında devletleştirilmeleridir. Özet olarak, topraklarımızın altında kullanılmadan duran maden hazinelerinin kısa sürede işletilerek milletimizin yararına sunulması da ancak bu yöntemle mümkündür. Bununla birlikte, sadece ekonomik yararlanma amacı ile gerek madenlerimizde, gerek diğer ekonomik konularda, bayındırlık hizmetlerinde çalışmak isteyen sermaye sahiplerine Hükümetimizce her türlü kolaylığın gösterileceği şüphesizdir." (TBMM İnternet Sitesi, 2007).

Cumhuriyet'in ilk on yılında, kamu maliyesinin sıkı denetimi, denk bütçe ve bütçe denetiminin kesin kurallara bağlanması ilkeleri ön sırada gelmiştir. Gelirlerin içinde dolaylı vergilerin payı artmıştır. Harcamalar ise, iç ve dış borç ödemeleri, demiryolları, merkezi yönetimin oluşturulması ve buna bağlı alanlarda yapılmıştır (Kepenek, 1987: 31). Şimendifer politikası, bu dönemi simgeleyen hareketlerin başında gelmektedir (Kuruç, 1988: XXXIII). Bu ilk yıllarda, özel girişimcilik, ekonominin hemen her alanında genişlemekte, bu kesime çeşitli ayrıcalıklar, bağışıklıklar ve iştirak payları sağlanmaktadır. Ancak, *"anlaşıldığına göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişimciliği destekleyen iktisat politikası, girişimciliğin "özel"liğinden önce "milli"liğine önem vermiştir. Milli olmak, ekonomik olmaktan önce gelmektedir."* (Kuruç, 1988: XXXVII). Dolayısıyla, ticaret ve sanayi alanlarında Türkler, giderek azınlıkların yerini almaya başlamışlardır.

1923 yılı Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi, *"ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır"* (Boratav, 1988: 34). Kongre'de yeni iktisat politikası için çizilen "milli karakter", madencilik alanı için de geçerlidir: Kongre delegelerinin oybirliği ile kabul ettiği ilk 12 madde (Misak-ı İktisadi Esasları) arasında, *"Türkiye halkı, madenlerini kendi milli istihsalı için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır."* (Ökçün, 1971: 388) ifadesi de yer almaktadır. Madencilik alanı ile ilgili alınan diğer kararlar *"Tüccar Grubunun Esasları"* başlığı altında toplanmıştır. Kararlar arasında *"Türkiye tebaası"*na ayrıcalık ve *"milli üretim"*e himaye isteyen maddeler öne çıkmaktadır:

"Madde 3 - Mekşuf (açılmış) madenlerin hemen müzayedeye vezedilerek ehliyet-i maliyesi olduğu tahakkuk eden taliplerden tercihan milli olanlara derakap (hemen) ihalesi ve müzayedede hususunda her türlü lüzumsuz kuyyuddan (kayıtlardan) ihtiraz edilerek kestirme yol tutulması... Madde 4 - Harp ve işgal dolayısıyla işletilmesi kabil olmayan madenlerden Hükümetin istediği rüsum-u mukarrere yani cerip harcının affi ve fakat bu muafiyetin yalnız Türkiye tebaasına hasrı... Madde 6 - Kok ve antrasit cinsleri müstesna olmak üzere ihtiyacatımızı temin eden maden kömürlerimizin ecnebi maden kömürleri rekabetine karşı himayesi." (Ökçün, 1971: 408-409).

İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. *"Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı, ekonominin özel sermaye eliyle gelişebilmesini, devletin doğruca sanayi ve*

bunun tabanı olan maden işlerinde destekleyebilmesidir" (Kuruç, 1987: 143). Bu destekleme için madencilik alanı ile ilgili diğer yasal düzenlemelerin de çıkarılması gerekmektedir. "Sanayi ve Maadin Bankası ile birlikte, yine aynı ay içinde, maadin nizamnamesinin tadili hakkındaki yasa tasarısı ile taşocakları nizamnamesini, yine 1925'in Ekim ayında petrol yasa tasarısını, 1926'nın Ocak ayında demir ve kömür madenlerini işletmeye ilişkin yasa tasarısını, Şubat'ta ise demir sanayii kurulması hakkındaki yasa tasarısını görebiliriz." (Kuruç, 1988: XXXVIII-XXXIX). Yine 1926 yılında, 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi'nde değişiklik yapılarak, madenler üzerindeki yabancı spekülasyonunu önlemek amacıyla, "Devlet'e ait bilinen madenlerin hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk şirketleri ile birlikte idaresi veya kâra devletin katılması kaydıyla % 51 sermayesi Türk vatandaşlarına ait şirketlere ihalesi" hükmü konulmuştur. Ayrıca, bu değişiklik ile maden işletmelerinde yabancı uyrukluların ancak Türklerden insan gücü bulunmadığı durumda çalışabilmesi hükmü getirilmiş ve çalışacak her yabancı teknisyenin karşılığında Türk bir teknisyenin şirket tarafından yetiştirilmesi koşulu hükme bağlanmıştır. Bu gelişmeleri takiben, 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bütün bu uygulamaların temelinde, "milli" özel sanayi ve "milli" özel maden işletme yatırımlarına sağlanılması düşünülen özendirici uygulamalar vardır.

Bu uygulamaların doğal sonucu olarak, özellikle 1925 yılından itibaren madencilik alanında yoğun şirketleşme hareketi görülmüş ve yabancı sermaye, bu alana Türk vatandaşlarıyla ortaklıklar kurarak girmeyi yeğlemiştir:

"1920–1930 yılları arasında, anonim şirketleşme hareketinin (bankacılık alanından sonra) yoğun olduğu ikinci uğraşı alanı madenciliktir. Gerçekten, bu devre içinde kurulan 201 Türk anonim şirketinden 20'si (%9,95) madencilikle uğraşma amacını gütmektedir. Bu şirketlerin nominal sermaye bakımından oranı %13,08 ve ödenen sermaye bakımından oranı ise %11,93'tür. Maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulan 20 Türk anonim şirketinden 11'inin kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmaktadır (%55). Bu oran nominal sermaye bakımından %63,23 ve ödenen sermaye bakımından da %49,95'tir. Maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulan 11 yabancı sermayeli Türk anonim şirketi 11 yıl içinde kurulan 201 anonim şirketin %5,47'sini teşkil etmektedir. Bu oran nominal sermaye bakımından %8,27, ödenen sermaye bakımından ise %5,96'dır." (Ökçün, 1997: 136-137)

Burada söz konusu olan 20 madencilik şirketinden 17'sinin kuruluş tarihi Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş tarihi olan 1925 ve sonrasına rastlamış, bunların içinden 8'i ise Teşviki Sanayi Kanunu'nun çıkarılma tarihi olan 1927 yılından sonra kurulmuştur.

Bununla beraber, devlet mülkiyetinde olup, kendisine "*derhal veya ileride devredilecek sanayi ve maden tesislerini bizzat kuracağı şirketler veya ortaklıklar vasıtasıyla işletme*" görevi verilen Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, daha çok sanayi işletmeleriyle ilgilenmiş, madencilik faaliyetlerine katılımı, -Ergani madeninin işletilmesine katılım masrafı olarak sermayesine 1 milyon lira eklenmesi dışında- sınırlı kalmıştır (Ulutan, 1987: 12).

Bu dönemin başında, Zonguldak Havzası kömürlerinin milli sermaye eline geçmesi, üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur. Havza'da, Türkiye İş Bankası, 1924–1926 yılları arasında "Maden Kömür İşleri TAŞ" ve "Kozlu Kömür İşleri TAŞ"yi, daha sonra 1929 yılında "Kilimli Kömür Madenleri TAŞ" ve 1935 yılında ise "Kireçlik Maden Kömürleri TAŞ"yi kurmuştur. Türkiye İş Bankası kuruluşları 1927 yılında Havza üretiminin %14,91'ini, 1936 yılında ise %37,25'ini gerçekleştirmişlerdir (Ulutan, 1987: 69). Havza'da Türk teknik eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak maden mühendisi yetiştirmek üzere Zonguldak'ta, "Maden Mühendis Mekteb-i Âlisi" kurulmuş, ancak 1924 yılından itibaren öğretime başlayan okul, 80–100 kadar mezun verdikten sonra 1932 yılında kapatılmıştır.

3. Etibank Dönemi, 1935 – 1948

Cumhuriyet'in ilk on yılının sonlarına doğru, sermaye birikiminin özel sektör tarafından istenen hızda gerçekleştirilememesi, 1929'dan itibaren gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik bunalımla birleşince, devletçilik uygulamasına bir zemin oluşturmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerin, ekonomik bunalıma çözüm olarak, hükümetlerin ekonomiye kamu harcamalarını arttırarak doğrudan karışması şeklindeki kamu girişimciliğini öne çıkarmaları ve bu yönde ortaya çıkan kuram ve uygulamalar ile Sovyetler Birliği'nde uygulanan planlı sanayileşme örneğinin, o dönem ekonomi politikası arayışlarını etkilediği söylenebilir (Kepenek, 1990: 20-21).

Devletçilik uygulamasının başlangıcı, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın kabul edilerek uygulanması olmuştur. Birinci Plan ile; a) yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı üretim birimleri kurulması, b) özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayiine) öncelik verilmesi, c) sanayi kuruluşlarının yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması amaçlanmıştır (Kepenek, 1987: 60).

Birinci Plan ile ilgili İktisat Vekili Celal Bayar'ın basına yaptığı açıklamalar, madencilik sektörüne özel bir önem verildiğini göstermektedir:

"Birinci beş senelik plana dâhil ana sanayi beş büyük grupta toplanmaktadır: 1. Mensucat sanayii, 2. Maadin sanayii, 3. Selüloz sanayii, 4. Kimya sanayii, 5. Seramik sanayii... Havza (Zonguldak) ve umumi surette maden kömürü işleri için İktisat Vekâleti ayrı bir program hazırlamaktadır. Büyük mikyasta elektrik enerjisi istihsali ile Orta Anadolu'da ve dâhilde teessüs edecek sanayiın muhtaç olacağı tenviratın ve muharrik kuvvetlerin teminini istihdaf edecek (hedef tutacak) bir elektrifikasyon projesi de hazırlanmaktadır... Bir jeoloji enstitüsü tesisi programa dâhildir..." (Milliyet, 3 ve 4 Kânunusani, 1934 şeklinde alıntılan: Kuruç, 1993: LXVIII).

Yönetim, madenleri, uygulanacak sanayi programı çerçevesinde değerlendirmek istemektedir. Birinci Plan ile ithal ikameci bir sanayileşme politikasına yönelen Cumhuriyet yönetimi, dokuma ile başlayan bu politikayı kömür, petrol, altın, demir, bakır ve kükürdü de kapsayacak şekilde genişletmektedir. Bilinen maden yatakları ile yetinmemekte, ülkenin maden potansiyelini araştırıp ortaya koyacak bir "Jeoloji Enstitüsü" kurmak ve madenlerin işletilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal yapıyı kurmak istemektedir. Bu istekler, öncelikle 1933 yılında 2411 sayılı "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun"un uygulamaya konulması ve ardından, 1935'te 2804 sayılı kanunla Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve 2805 sayılı kanunla Etibank'ın birbirine bağlı biçimde kurulmaları ile gerçekleştirilir.

Yine Ekonomi Bakanı Celal Bayar, 1935 yılı sonundaki Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nda yaptığı radyo konuşmasında madencilik alanı ile ilgili gerçekleştirilen hükümet uygulamalarını anlatmakta, madenlerin dış ticaret dengesinin sağlanmasında önemli bir rolü olması gerektiğini belirtmektedir:

"... Maden serveti, bir milletin refahında en büyük rol oynayan, muhtelif tezahürleriyle bir memleketin müdafaasını, hayatiyetini, medeniyetini, ayakta tutan bir varlıktır... Yeraltı serveti gözle görülür, elle tutulur bir varlık oluncaya kadar çok emek, çok zaman ve para ister. Tabiatla mücadele bilhassa madencilikte ön sırada gelir. Bu işin azametini kavrayan Cumhuriyet, bu araştırmaların ve araştırma neticesi işletmelerin tehlikesini üzerine alarak Maden tetkik ve Araştırma Enstitüsü'nü, maden ve enerji sanayiın finansmanını ve işletmesini üzerine alacak olan Etibank müessesesini vücuda getirmiştir.

Hükümetin, bu maden servetlerinden en müsbet varlık olarak gördüğü taşkömürü havzası layık olduğu ehemmiyetle mütalaa edilmektedir. İlk adım olarak kömürün bu medeniyet vasıtasının memleket içinde mümkün olduğu kadar geniş istihlakinin teminine çalışılmakta ve dış memleketlere ihracata teşvik edilmektedir. Ancak esaslı maliyet islahının, yalnız havzanın rasyonel şekilde işlenmesi ile kabil olduğunda müttefikiz.

... Anadolu'muzun hemen her köşesinde, hiç değilse mahalli ihtiyacı karşılayacak linyitlerimiz vardır. Bunların mahalli ehemmiyette olanlarının istismarı, hususi müteşebbislerin eline geçebilecekse de, geniş servet arzedenleri, devlet eliyle araştırılmakta ve müsbet neticelere varılınca memleketin enerji, mayii mahruk, sun'i gübre işlerini birden halledecek sanayie mevzu teşkil etmesi derpiş olunmaktadır.

Madenlerimizi en değerli bir mübadele vasıtası olarak ele almış bulunuyoruz. Krom ihracatının takip ettiği seyir nazarı dikkatinizi celbedecek mahiyettedir... Ergani'nin 20 kilometre civarında Guleman'da gayet zengin bir krom madeninin etüdü yapılarak enstitünün ilk müsbet mevzuu olarak Etibank'a intikal ettirilmiştir... Etibank'ı kurmuş bulunuyoruz. Henüz teessüs devresinde bulunan bu bankaya verdiğimiz ve vereceğimiz vazifelerle memleketimiz bir taraftan istihsal vasıtaları yaratan ağır sanayi sahasında ilk adımlarını atarken, diğer taraftan da ticaret muvazenemize önemli bir rol oynamaya namzet olan maden istihraç ve ihracatına devlet eliyle en müessir bir hamleyi vermiş olacağız." (Kuruç, 1993: 385-387)

Ekonomi Bakanı, aynı konuşmasında, Keban ve Gümüşhane'de maden araştırma ameliyatlarının devam ettiğini, Kütahya linyitlerinden sonra, memleketin diğer önemli linyit tezahürlerinin de birer birer ele alınarak enerji kaynaklarının metodik envanterinin yapılacağını, linyit kömürü yakacak bazı santrallerin de ilk hesaplarının yapılmakta olduğunu belirtmektedir.

7 Haziran 1935 tarihli Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu gerekçesinde; maden arama faaliyetinin pahalı ve riskli bir iş olduğu, bu nedenle özel sermayenin çekingen davrandığı, ancak, memlekette yeni taşkömürü, linyit, petrol, bitümlü şist, krom, kurşun, manyezit yataklarının aranıp bulunma zarureti olduğu, bu nedenle, "*İktisat Vekâleti'ne bağlı, fakat ticari usullerle işleyen ve hükmi şahsiyeti haiz bulunan bir müessese*" kurulmasında yarar görüldüğü ifade edilmektedir (Kuruç, 1993: 600-602). Gerçekten, maden ve petrol aramalarının gerektirdiği büyük sermayenin ve

taşıdığı riskin, dönemin koşullarında, özel sektör tarafından üstlenilmesi olanaklı değildir.

Yine aynı tarihli Etibank Kanunu gerekçesinde ise; maden kaynaklarımızın araştırılması amacıyla İktisat Vekaleti'ne bağlı Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün kurulduğu, bu kurumun bulacağı madenleri işletecek ticari kurumları oluşturmak ve bunları "finanse" etmek hususunda "*mevcut milli müesseselerimizin bünyesinde esaslı tadilat yapılması*"nın yeterli olamayacağı belirtilmekte ve "*tutulacak olan en doğru yol(un), memleketin maden sahasındaki faaliyetinin kazanabileceği büyük ehemmiyetle mütenasip ve madenliğin hususiyetlerine ve şartlarına uygun yeni bir müessese kurup, kendisini bilhassa ve müstekir bir surette bu işlerle alakalandırmak*" olacağı vurgulanmaktadır. "*Kurulacak olan bu mali müessese, enstitünün meydana çıkarıp hazırladığı madenlerle iştilal eylemek ve onları işleyecek olan müesseseleri (financer) etmek, yardım ve himayesi altında bulundurmak, bunların muhtaç olduğu büyük sermayeleri memleket menfaatine en uygun şekilde tedarik imkânlarını araştırmak vazifeleri ile mükellef olacaktır.*" (Kuruç, 1993: 599-600). Bu gerekçeler ile kurulan Etibank'ın esas faaliyet konusu memleketin maden ve elektrik işleri olarak belirlenmiş, dolayısıyla madencilik alanına ek olarak elektrik üretim, nakil ve tevzi sanayisi de bu kuruluşun görevleri arasında sayılmıştır.

Sonuç olarak, madencilik alanına devletin yatırımcı ve işletmeci olarak girme düşüncesi, MTA ve Etibank'ın kurulmasıyla somutlaşmıştır. MTA, maden arama, jeolojik ve jeofizik araştırmalar yapma, laboratuvarlar kurma ve personel eğitimi gibi işlevleri üstlenmekte, Etibank ise, maden kaynaklarının işletilmesi, madencilik alanı ile ilgili her türlü işlem, alım-satım, ruhsat ve benzeri faaliyetleri yürütecek, ayrıca bankacılık işlemleri yapacaktır.

Madencilik alanındaki yeni düzenlemelerin devreye girmesiyle önce 1936 yılında taşkömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi, sırasıyla Fransız Societe Heraclee ve Alman Deutsche Bank ortaklıklarından satın alınmıştır. Fransız Ereğli Şirketi'ne satın alma bedeli olarak 3,5 milyon Türk Lirası ödenmiş ve karşılığında Şirket'in sahip olduğu liman, demiryolu şebekesi, emlak, arazi, tesisat, mevcutlar ve maden ocakları imtiyazları devletleştirilmiştir. Daha sonra Ereğli Şirketi ruhsatındaki tüm ocaklar 11 Haziran 1937 tarih ve 3241 sayılı yasa ile Etibank'a devredilmiştir (Türk, 1981: 33-45). Zonguldak Havzası'ndaki bütün kömür ocaklarının devletleştirilerek Etibank'a devredilmesi ise 15 Ekim 1940 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Havza'da kömür üretimi, Etibank'a bağlı "Ereğli Kömürleri İşletmesi" tarafından yapılacaktır. Yine, 11 Haziran 1936 tarih ve 3034 sayılı Kanun ile "Ergani Bakır İşletmesi TAŞ"deki Deutsche Bank hisseleri hükümet tarafından satın alınarak Etibank'a devredilmiştir (Türk, 1981: 33-45).

1936 yılında Guleman Krom Yatağı, Etibank yönetimine alınmış ve aynı yıl bu yataktan üretime başlanmıştır. Etibank tarafından "Şark Kromları TAŞ"'nin kuruluşu da yine 1936 yılında gerçekleştirilmiştir. "Keçiborlu Kükürtleri TAŞ"'deki Sümerbank'ın yarı hissesi 15 Nisan 1936'da, kalan Türkiye İş Bankası hisseleri ise 3 Temmuz 1942 tarihinde Etibank'a devrolunmuştur. Yine 1936 yılında "Kuarshan Bakır İşletmesi" kurulmuş ve 27 Mayıs 1937 tarihinde üretime geçilmiştir. 1937 yılında Değirmisaz Linyit Yatağı özel sektörden satın alınarak işletmeye açılmıştır. Aynı yıl bulunan Divriği Demir Yatağı'nın işletmeye alınma tarihi ise 1938 yılıdır. Yine 1938 yılında, Murgul Bakır Yatağı'nın işletme imtiyazı Etibank'a verilmiş, ancak üretime geçilmesi 1951 yılına kadar uzamıştır. Seyitömer Linyit Yatağı işletme imtiyazı Etibank tarafından 1938 yılında alınmış, ancak üretimine hemen başlanmamıştır. Buna karşın, yine aynı yıl işletme imtiyazı alınan Tavşanlı-Tunçbilek Linyit Yatağı'nda üretime geçilmiştir (Ulutan, 1987: 70). 1940 yılında Keçiborlu Kükürt İşletmesi kurulmuştur. Mevcut kamulaştırma çalışmalarıyla birlikte, krom ve demir başta olmak üzere, madenlerle ilgili üretim ve arama çalışmaları da yaygınlaştırılmıştır.

Etibank'ın 1938 yılında taşkömürü üretiminde %20 olan payı 1941 yılında %100'e, linyit kömürü üretiminde 1939 yılında %69'a ve 1945 yılında %81'e, krom üretiminde 1938 yılında %24 olan payı 1945 yılında %57'ye, kükürt üretimindeki payı %42'den dönem sonunda %91'e ve demir üretimindeki payı ise 1939 yılında %100'e yükselmiştir (Turan, 1983: 1332).

1934–1938 yılları arasını kapsamak üzere yürürlüğe konulan Birinci Plan yatırımlarının yaklaşık 1/3'ü maden grubuna ayrılmış olup, planlanan tesisler arasında Karabük Demir ve Çelik Sanayii tesisleri, Zonguldak sömük ve kömür müştakları tesisleri, bakır ve kükürt işletmeleri yer almış, plan uygulamaya geçildikten sonra Guleman Krom Yatakları İşletmesi ve Kuarshan Bakır Yatağı İşletmesi de bu yatırımlara eklenmiştir (Ulutan, 1987: 114).

Birinci Planın uygulamadaki başarısı, 1936'dan sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nı gündeme getirmiştir. Birinci Plan'da %26,9 olan toplam yatırım içerisindeki madencilik sektörünün payı İkinci Plan'da yaklaşık %42 olarak öngörülmüştür (Afet İnan, "Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Sanayi Planı 1933" şeklinde alıntılan: Turan, 1981: 55). İkinci Plan ile, ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi, elektrik, madencilik ve limanlar gibi altyapı yatırımlarına yönelmesi düşünülmüş, ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Kepenek, 1987: 59-60).

İkinci Plan'ın uygulanamaması üzerine, Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihindeki Meclis 5. Dönem 3. Yasama Yılı açış konuşmasında madenlerle ilgili üç yıllık bir planın uygulamaya konulması gereğine işaret etmiştir:

"Türkiye'de devlet madenciliği, milli kalkınma çalışmaları ile yakından ilgili önemli konulardan biridir. Genel endüstrileşme düşüncemizden başka, maden araştırma ve işletme işini, her şeyden önce, dış kredi imkânlarımızı ve döviz gelirimizi artırmak için sürdürmek ve buna özel bir önem vermek zorundayız. Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarında gelişme göstermesini ve bulunacak madenlerin, rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, planlı biçimde hemen işletmeye konulmasını sağlamanız gerekmektedir. Elde bulunan madenlerin en önemlileri için üç yıllık bir plan yapılmalıdır.

Ereğli Şirketini satın aldığımızı ve Ereğli kömür havzasında rasyonel bir üretim planının, günün sorunu olduğunu biliyorsunuz. Bunun tamamlanması çabuklaştırılarak, kömür üretimimiz kısa bir sürede en az bir misli artırılmalıdır.

Diğer yandan Maden Tetkik ve Arama Dairesinin Divriği sahasında bulunduğu ve cevher oranı yüksek olan demir madeninin hemen işletilmesine geçilmeli ve Karabük demir - çelik sanayimiz ihtiyaç planı dışındaki bölümünün ihracatına başlanılmalıdır" (TBMM İnternet Sitesi, 2007).

Ancak, İkinci Dünya Savaşı, bu planın da uygulamaya sokulmasını engelleyecektir.

1939 yılı sonlarından 1945 yılı ortalarına kadar süren İkinci Dünya Savaşı boyunca Etibank, başta Karabük Demir Çelik Fabrikaları, dokuma ve şeker fabrikaları olmak üzere sanayinin ve seferberlik halindeki ordunun kömür ihtiyacını karşılamak üzere yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Etibank, kuruluşunu tamamlamış ve belirli bir kurumsallaşma düzeyine erişmiştir. Etibank tarafından 1945 yılında beş yıllık bir sanayi planı ele alınmış ve bu tarihten itibaren yatırımların büyük ağırlığı Zonguldak Kömür Havzası ve linyit ocaklarına verilmiştir.

4. İncelenen Dönemde Maden Üretimleri ve Sektörün Milli Gelire Katkısı

Bu bölümde 1902 yılından başlayarak 1948 yılına kadar olan madencilik üretimleri verilmekte (Tablo 2), üretimlerdeki değişikliklerin uygulanan madencilik politikaları ile ilişkisi araştırılmaktadır. Yine bu bölümde, 1923–1948 yılları arasında madencilik katma değeri ve Gayri Safi Milli Hâsıla içerisinde madenciliğin payındaki gelişmeler de ele alınmaktadır. Çalışmada yararlanılan madencilik üretim rakamları üç ayrı kaynaktan alınmıştır: 1902–1912 yıllarında yapılan üretimler Gündüz Ökçün'ün (Ökçün, 1969), 1913–1922 yılları verileri Vedat Eldem'in (Eldem, 1994) ve son olarak 1923–1948 yılları üretimleri ise Tuncer Bulutay ve arkadaşlarının (Bulutay vd., 1974) çalışmalarından derlenmiştir. Yıllar itibariyle Gayri Safi Milli Hâsıla ve madencilik katma değeri rakamları ise, yine Tuncer Bulutay ve arkadaşlarının çalışmasından alınmıştır.

	Linyit	Bakır	Zim-para	Kur-şun	Anti-muan	Krom	Manga-nez	Bora-sit	Civa (kg)	Çinko	Kü-kürt	Man-yezit	Am-yant	Taş-kömürü	Demir
1902		1.547	14.82	10.922	185	34.621	58.908	9.649		1.165					
1903		1.560	19.73	10.404	173	30.431	36.468	6.815		2.022					
1904		1.252	16.98	11.675	238	19.167	38.382	9.274		5.298					
1905	21.000	883	23.49	11.899	493	20.233	26.089	12.868		5.713				622.200	
1906		750	23.79	9.168	953	32.649	25.625	10.113	67	34.80					
1907		1.052	26.35	12.232	621	28.860	14.349	13.714	98	27.27					
1908	27.237	1.200	24.47	12.540	162	11.547	7.578	11.222	143	16.83				659.692	
1909	37.056	1.266	25.29	13.600	62	17.747	6.137	15.281	124	17.02				794.808	
1910	42.782	560	27.65	12.773	374	17.028	8.816	11.352	79	14.12				726.597	
1911	40.551	1.040	29.43	12.771	697	17.458	2.262	13.400	56	7.502				857.850	
1912															
1913	38.000	3.430	36.45	14.600	1.82	29.100	2.262	21.500		4.200				826.000	
1914	55.000	3.100		5.800		9.800		10.500						651.000	
1915	125.000	300		600		13.000								420.000	
1916	260.000			300		16.700	5.100				7.095			408.000	
1917	520.000	1.800		2.700		18.200	5.300							148.000	
1918	333.000			2.800		7.500	188	1.608	85	1.200	1.077			186.000	
1919	180.000					3.500	70	4.762	50		550			531.000	

1920				3.860		25.000		12.686		1.700				569.000	
1921			690	7.511		10.500		9.474		2.100				341.000	
1922		250	1.848			2.500		5.181						410.000	
1923	253	189	6.896		6				6					597.000	
1924		830	6.108	8.400		3.400		11.000	226					994.000	
1925	4.610	451	7.500	1.546	74	7.506	97	16.051	100					958.000	
1926	6.812	845	4.574	5.509		6.670	77	15.574	161					1.216.00	
1927	10.555		6.620	6.530	26	18.318	398	17.881						1.324.00	
1928	9.251	13	11.14	8.062	97	11.849	61	14.943	126	5.829	12			1.251.00	
1929	11.558	65	7.603	7.324	7	16.178	151	13.528	239	11.50		286		1.421.00	
1930	9.389		3.267	15.503	32	28.195	900	5.456	545	9.645		322		1.595.00	
1931	7.775		3.488	2.767	43	25.388	1.000	6.501	239	1.477	74	2.07	4	1.574.00	
1932	13.560		6.323			55.216	2.800	4.994		3.250	25	310	58	1.593.00	
1933	29.561		7.017	3.036	668	75.379	7.700	7.553	23	6.943	150	751	120	1.852.00	
1934	52.777		7.794	7.158	66	119.84	13	7.517	42	14.39	300	628	135	2.288.00	
1935	73.335		11.99	4.410	223	150.47	9.200	5.082	25	14.64	2.178	1.09	104	2.340.00	
1936	95.234		12.98	10.949	1.07	160.39	4.600	6.484	815	16.17	3.189	2.24	119	2.299.00	
1937	116.397	400	12.11	14.727	1.22	192.50	530	4.664	483	17.14	2.265	1.36	157	2.307.00	
1938	145.706	2.488	8.452	15.662	1.10	213.83	2.186	4.063	597	18.24	3.893	864	668	2.589.00	76.512
1939	159.995	5.918	9.978	17.906	1.25	183.53	519	15.170	395	13.61	2.606	493	88	2.696.00	239.04
1940	229.247	8.764	8.556	595	576	169.82		5.018	481		3.651		98	3.019.00	130.34
1941	301.394	10.50	5.142		193	135.71		5.035	354		2.176		146	3.019.000	59.184
1942	390.398	8.258	9.259		99	116.34			271		2.738		293	2.509.00	19.044
1943	624.789	9.730	7.811		20	154.51			186		2.379		133	3.165.00	90.432
1944	763.703	11.05	100		141	182.10	1.865		97		3.402	797	234	3.559.00	90.432
1945	725.220	9.858	2.106		86	146.71	5.095	5.034	158		4.154	798	138	3.719.00	124.78
1946	603.532	10.05	8.451	150	159	103.16	2.370	2.210			3.018	100	55	3.830.00	112.21
1947	840.007	10.08	11.83	2.128	273	156.60	5.833	3.608	98		2.662	890	245	3.946.24	145.59
1948	1.010.09	10.97	7.861	8.506	1.31	285.72	8.327	5.314	27		2.597	3.62	203	4.022.81	185.43

Kaynaklar:

1902-1911 arası: Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", *Abadan'a Armağan*, Ankara, 1969.

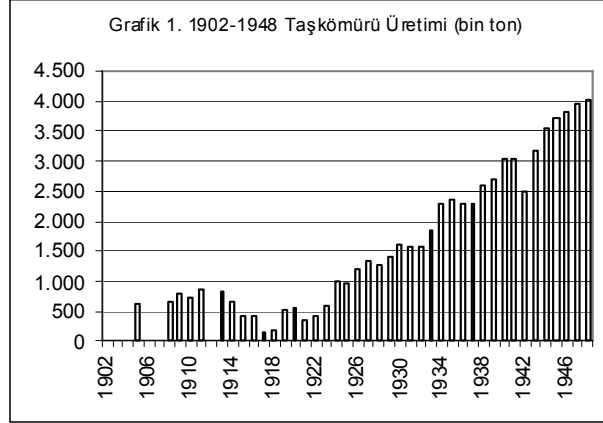
1913-1922 arası: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1994.

1923-1948 arası: Tuncer Bulutay, Yahya Tezel ve Nuri Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri (1923 - 1948)*, AÜ SBF Yayınları, No. 375, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

4.1. Taşkömürü

Birinci Dünya Savaşı başlamadan bir yıl önce 1913 yılında 826.000 ton olan taşkömürü üretimi, savaşla birlikte düşmeye başlamış ve 1917 yılında en düşük düzeyi olan 148.000 ton'a inmiştir (Grafik 1). Savaş sonrası tekrar artan üretim, 1923 yılında 597.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra artmaya

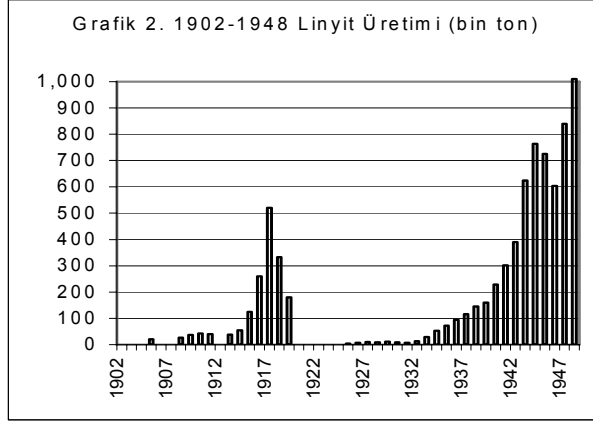
başlayan üretim, Türkiye İş Bankası Şirketleri'nin Havza üretiminin %14,9'unu ürettiği 1927 yılında 1.324.000 ton ve %37,3'ünü ürettiği 1936 yılında ise 2.299.000 ton olarak gerçekleşmiştir. 1923'den 1936 yılına kadar geçen 13 yıllık süredeki üretim artışı %285 olmuştur. Ereğli Şirketi ruhsatındaki tüm ocakların Etibank'a devredildiği 1937 yılında taşkömürü üretimi 2.307.000 ton'dur. Havza'daki tüm sahaların devredilme tarihi 1940 yılında ise 3.019.000 ton olmuştur. Sahadaki tüm işletmeciliğin Etibank tarafından yapıldığı 1940 yılından itibaren 1948 yılına kadar olan üretim artışı İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki üretim düşüşlerine karşın yine de %49 olmuştur.

1923–1948 döneminde taşkömürü üretiminin en göze çarpan özelliği, -1929 ekonomik buhranı ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerindeki düşüşler dışında- istikrarsız da olsa, genel bir artış eğilimini sürdürmesidir. Cumhuriyet Yönetimi'nin taşkömürü üretiminin artırılması hususundaki ısrarının bu konuda belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Taşkömürü ihracatı 1936 yılında 546.000 ton düzeyinde iken daha sonraki yıllarda sürekli olarak düşmüş ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında önemsiz bir düzeyde kalmıştır. 1946 yılında tekrar yükselerek 198.900 ton olan ihracat, 1948 yılında 7.100 ton'a kadar gerilemiştir.

4.2. Linyit Kömürü

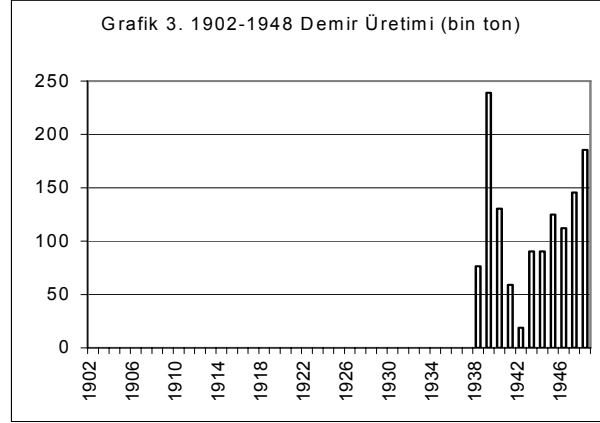
Etibank'ın kuruluşuna kadar devlet, ancak zorunlu durumlarda linyit üretimi yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak'tan kömür tedariki yapılamaması nedeniyle, ocaklarda asker çalıştırılmak suretiyle Soma ve İstanbul Ağacli ocaklarından yapılan üretimler oldukça önemli miktarlardadır (Grafik 2).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber, 1925 yılından itibaren özel sektör tarafından Amasya-Çeltek, Soma, Tavşanlı, Değirmisaz, Yerköy ve Gerenez'de üretim yapılmıştır. 1932 yılına kadar önemli bir değişiklik göstermeyen linyit üretimi bu tarihten itibaren -1945 yılındaki tek üretim düşüşü dışında- sürekli artarak 1948 yılında 1.010.093 ton düzeyine erişmiştir. Etibank, 16 Şubat 1938 tarihinde Kütahya Değirmisaz Linyit Yatağı'nda, 18 Mayıs 1939 tarihinde Tavşanlı Tunçbilek Yatağı'nda ve 23 Eylül 1939 tarihinde ise Manisa Soma Yatağı'nda linyit üretimine başlamıştır. 1932 yılından 1948 yılına kadar olan 16 yıllık sürede üretim artışı % 7.300 olmuştur. Linyit kömüründeki üretim artışı, özellikle 1938 yılından itibaren, Etibank'ın bu alana girmesiyle beraber hız kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı dönemi dışarıda tutulursa, 1932 yılına kadar önemli bir linyit üretimi yapılmaması, ancak özellikle Etibank'ın linyit üretimine başlamasından sonra üretimin ısrarla artmasının gerisinde, o dönemde özel sektörün madenlere kısa vadede en çok kar getirebilecek olanlara yönelmek yaklaşımında olması, ancak özellikle Birinci Plan'la beraber devletin kaynakları dengeli kullanma politikasını ön plana alarak taşkömürü dışındaki daha düşük değerdeki linyitlere de yönelmesinin etkili olduğu söylenebilir.

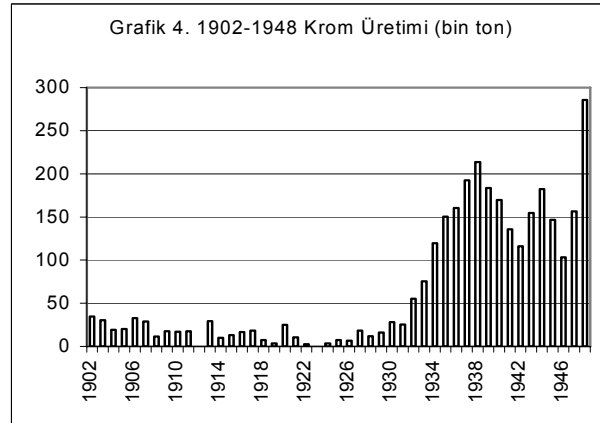
4.3. Demir Cevheri

Etibank'dan önceki dönemlere ait demir cevheri üretimlerine ilişkin sağlıklı sayısal bilgi mevcut değildir. Cumhuriyet Dönemi'nde ilk üretim 1938 yılında Etibank tarafından Divriği Demir Yatağı'ndan 76.512 ton olarak yapılmıştır (Grafik 3). Demir üretimi, Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kullanım düzeyine göre gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında demir cevheri üretimi önemli düşüşler göstermiştir.

4.4. Krom

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Dünya krom cevheri gereksiniminin yarısını Osmanlı İmparatorluğu karşılamış, ancak 1870'li yıllardan itibaren Dünya'da yeni kromit yataklarının bulunmasıyla bu durum değişmeye başlamıştır (MTA, 1936(a): 23-26). Kromit ihracatı giderek azalmış, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında çok düşük düzeylere inmiştir (Grafik 4).

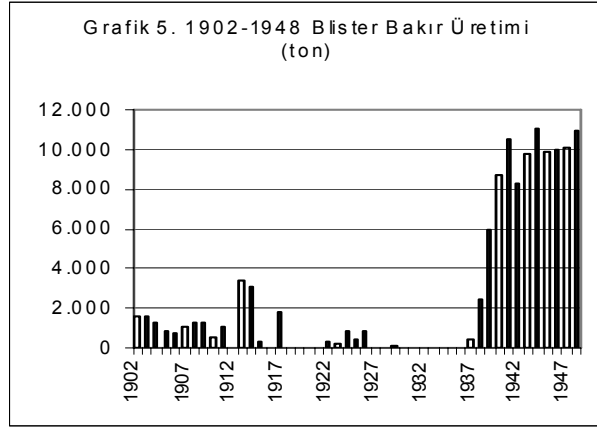
Cumhuriyet Dönemi ile birlikte tekrar artan kromit ihracatı 1929 buhranı sırasında bir durgunluk yaşamasına karşın 1932 yılında 55.216 ton düzeyine erişmiştir. Etibank'ın kuruluşuna kadar kromit üretimi daha çok yabancı şirketler tarafından yapılmış olup, 1935 yılında Etibank'ın kurulması ile bu şirketlerin çoğu Etibank'ın yönetimi altına girmişlerdir. Etibank krom işletmeciliğine 1936 yılında Alacakaya-Guleman Yatağı'nda büyük ortağı

olduğu "Şark Kromları TAŞ" tarafından başlamıştır. 1935 yılında 150.472 ton olan üretim, 1938 yılında 213.831 tona kadar yükselmiştir. Ancak, krom üretimi İkinci Dünya Savaşı ile birlikte azalmış, 1942 yılında 116.342 tona gerilemiştir. Bu tarihten sonra üretim tekrar artarak 1948 yılında 285.725 ton düzeyine erişmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde krom madenlerine daha çok döviz getirici bir ihracat unsuru olarak bakıldığından krom üretimleri, Dünya savaşları ve ekonomik krizlerden büyük oranda etkilenmiştir. Ancak, yıllar itibariyle üretim rakamlarına bakıldığında, krom üretiminin, özellikle Etibank'ın bu alana girmesiyle beraber önemli oranlarda arttığı görülmektedir.

4.5. Bakır

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde belirli bir düzeyde yapılan bakır üretimleri, Cumhuriyet Dönemi içinde 1938 yılına kadar önemsizdir (Grafik 5). 1930 yılından 1937 yılına kadar üretim hiç yapılmamıştır. 1937 yılında Kuvarshan Bakır İşletmesi'nde, 1939 yılında ise Ergani Bakır İşletmesi'nde Etibank tarafından tekrar üretime geçilmiştir. 1938 yılında 2.488 ton olan blister bakır üretimi hızla artarak 1941 yılında 10.509 ton'a kadar yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda nispeten kararlı bir seyir izleyen üretim 1948 yılına gelindiğinde 10.979 ton'dur. 1948 yılına kadar geçen sürede üretilen blister bakırın yaklaşık %60'ı ihraç edilmiştir.

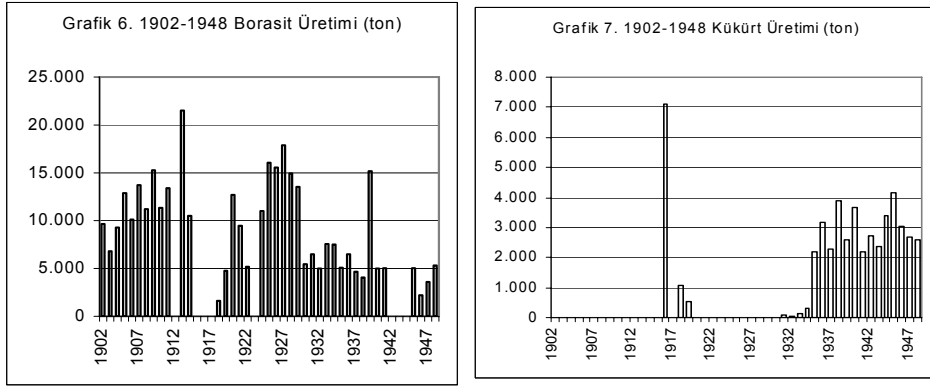

4.6. Bor Tuzları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren 1950'lerin ortalarına kadar geçen sürede bor tuzlarının üretimi çok büyük oranda İngiliz Borax Consolidated Ltd. ve ABD'den Potash Chemical Corporation tarafından yapılmış ve tamamı yurt dışına ihraç edilmiştir (Grafik 6). Bu nedenle üretimler, tamamen bu şirketlerin fiyat ve pazar politikaları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Etibank ise, boraks üretimine 1968 yılında başlamıştır.

4.7. Kükürt

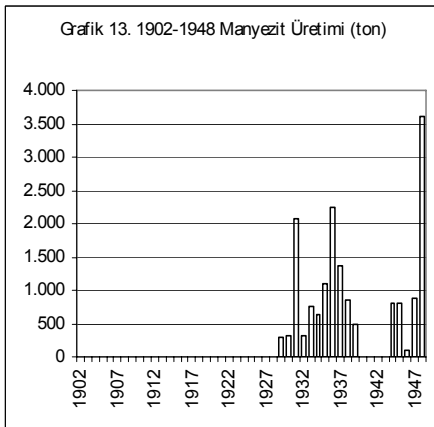
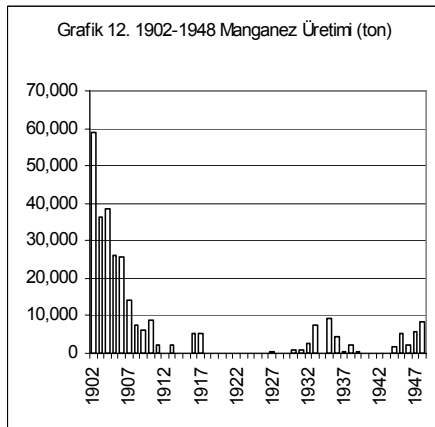
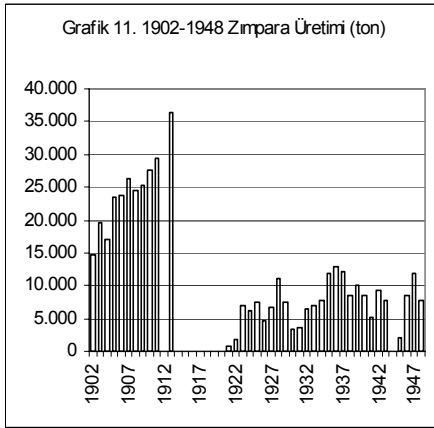
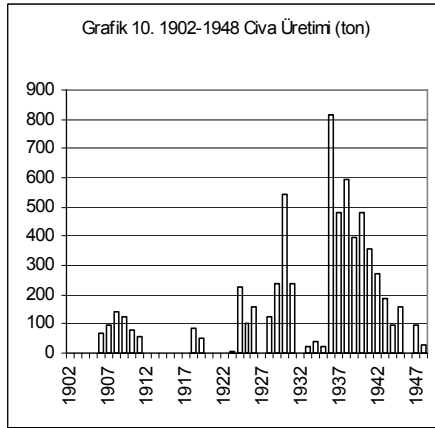
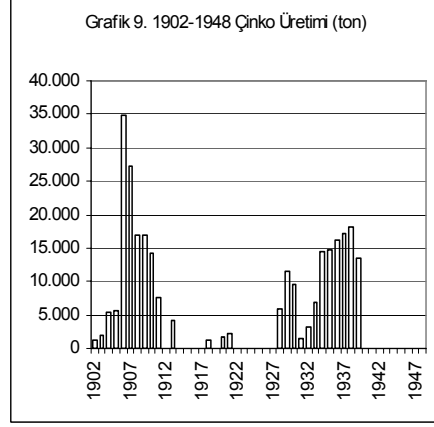
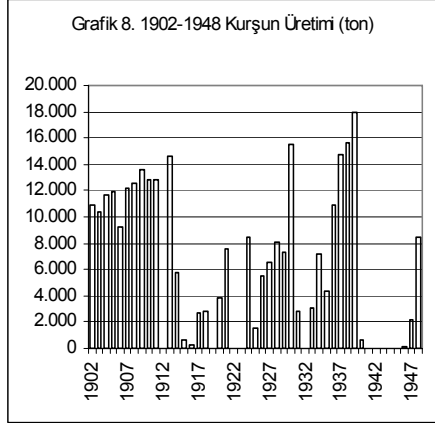
Birinci Dünya Savaşı sırasında, ordunun gereksinimini karşılamak üzere Almanlar tarafından Keçiborlu'da, 1915–1916 yılları arasında toplam 9.397 ton kükürt çıkarılmış, bu tarihten sonra 1935 yılına kadar önemli bir üretim olmamıştır (Grafik 7). 1934 yılında Türkiye İş Bankası ve Sümerbank tarafından kurulan Keçiborlu Kükürt İşletmeleri TAŞ, 1935 yılında Keçiborlu Kükürt Madeni'nde üretime geçmiştir. Keçiborlu Kükürt İşletmeleri TAŞ'deki Sümerbank hisseleri 1936'da ve İş Bankası hisseleri ise 1942'de Etibank'a devredilmiştir.

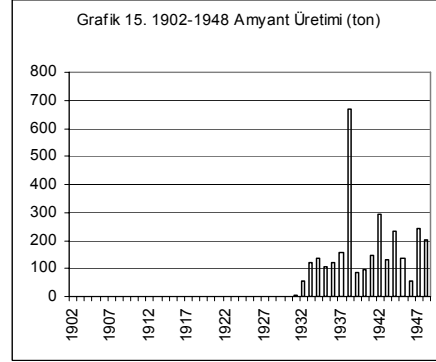
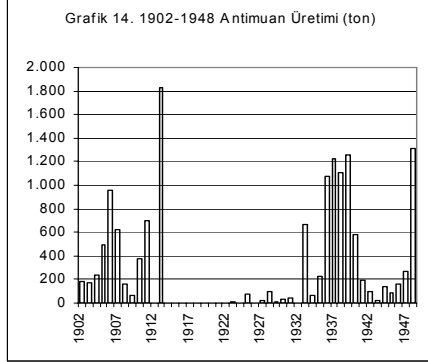

1935 yılında 2.178 ton olan kükürt üretimi, çok fazla bir değişim göstermeksizin 1948 yılına kadar 2.500–4.000 ton aralığında sürdürülmüş olup, üretim iç tüketimde kullanılmıştır.

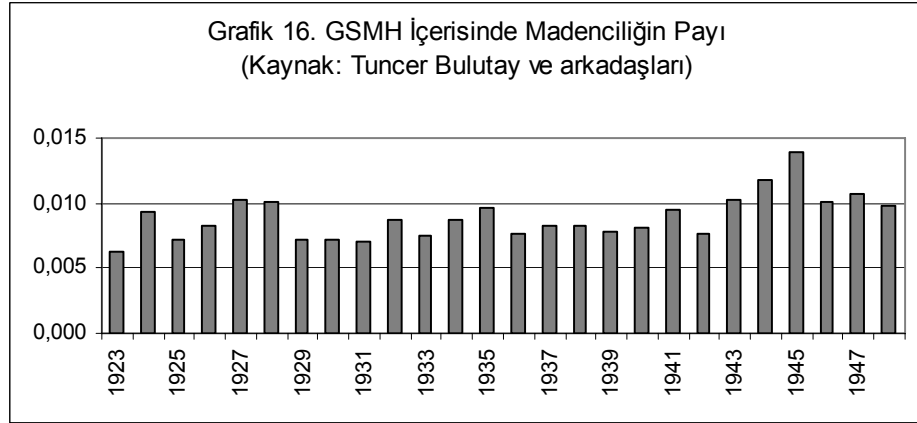
4.8. Diğer Madenler

İncelenen dönemde kurşun, çinko, civa, zımpara, manganez, manyezit, arsenik, antimuan ve amyant üretimleri özel şirketler tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu üretimler, büyük oranda ihracata yöneliktir ve geniş çapta dış piyasalardaki gelişmelerden etkilenmişlerdir (Grafik 8-15). Keban ve Bolkardağ Kurşun - Çinko madenlerini işletmek üzere 1941 yılında Etibank tarafından planlamalar yapılmış, ancak özellikle savaş dolayısıyla üretime geçilememiştir. Etibank; kurşun ve çinko üretimine 1953 yılında, civa üretimine ise 1962 yılında başlamıştır.

1923–1948 dönemine ait veriler incelendiğinde Gayri Safi Milli Hâsıla içerisindeki madencilik payının, tüm dönem boyunca %0,6 ile %1,4 arasında değişmekte olduğu görülmektedir (Grafik 16).

Madencilik katma değeri 1948 yılı fiyatlarıyla 1923 yılında 18.456.000 Lira'dan 1935 yılında 59.812.000 Liraya yükselmiş olup artış oranı %224 olmuştur. 1923–1935 yılları arasında Gayri Safi Milli Hâsıla içinde madencilik sektörünün payı %0,6 ile %1 arasında değişirken, 1935 yılında %1 olmuştur. Daha sonraki dönemde, 1936 yılında 58.919.000 Lira olan madencilik katma değeri 1948 yılında 94.000.000 Liraya yükselmiştir. Madencilik katma değerindeki artış 1936–1948 yılları arasında %59,5 olarak gerçekleşmiş olup, tüm dönem boyunca artış oranı %409 olmuştur. 1936–1948 arasında Gayri Safi Milli Hâsıla içinde madencilik sektörünün payı %0,8 ile %1,4 arasında

değişirken, dönem sonunda yine %1'dir. 1923–1935 döneminde madencilik GSMH içerisindeki payı ortalama %0,82 iken 1936–1948 döneminde ortalama %0,95 olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1948 yılına kadar olan ülkemiz madencilik politikaları dönemler itibarıyla ele alınmış, uygulanan politikaların madencilik üretimlerine ve GSMH içerisindeki madencilik payına etkileri incelenmiştir. Çalışmadan çıkarılan sonuçlar aşağıda maddeler halinde verilmektedir.

- a) Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde madencilik alanında, üretim amaçlı işletmecilikten çok, kazanılmış maden haklarının ticareti yaygındır ve bu ruhsat ticareti, devlet açısından da, harç ve resimden gelir elde etmek gayesiyle, yararlı görülmüştür.
- b) Bu dönemde üretilen madenlerin, linyit ve taşkömürü dışında tamamına yakını dışarıya ihraç edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu madenleri, yabancılar tarafından üretilip yine yabancılar tarafından kendi ülkelerinde tüketilmiştir. Madenler, yabancı sermaye tarafından büyük ölçüde istismar edilmiş, Türk köylüsü olumsuz koşullarda çalıştırılmıştır.
- c) Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin madencilik konusunda getirdiği düzenlemeler yabancı sermaye yararına işlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde madencilik üretiminin yarısından fazlası yabancı sermayenin elindedir ve yabancı paylarında sürekli bir artış görülmüş, Türklerin payı gerilemiştir.
- d) Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde madencilik alanı da tartışılmış ve bu alanda "*Türkiye tebaası*"na ayrıcalık ve "*milli üretim*"e himaye istekleri öne çıkmıştır. Bu Kongre'de alınan kararlar doğrultusunda yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiş ve "milli" ve özel maden işletme yatırımları özendirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamaların doğal sonucu olarak, madencilik alanında kurulan Türk özel şirketlerinde belirgin bir artış görülmüş, yabancı sermaye, bu alana Türk vatandaşlarıyla ortaklıklar kurarak girmeyi yeğlemiştir.
- e) Dönemin başında, Zonguldak Havzası kömürlerinin "milli" özel sermaye eline geçmesi hususuna önem verilmiştir. 1924–1935 yılları arasında Türkiye İş Bankası, Havza'da kömür üretimi yapmak üzere dört şirket kurmuştur.

- f) 1935 yılında, maden arama faaliyetinin pahalı ve riskli bir iş olduğu, bu nedenle özel sermayenin çekingen davrandığı, ancak, memlekette yeni maden yataklarının aranıp bulunma zarureti olduğu gerekçesiyle Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve bu kurumun bulacağı madenleri işletmek üzere Etibank kurulmuştur. Böylece, devlet, madencilik alanına yatırımcı ve işletmeci olarak girmiştir.
- g) Bu düzenlemeleri takiben 1941 yılında taşkömürü üretiminin tamamı, 1945 yılında linyit kömürü üretiminin %81'i, 1945 yılında krom üretiminin %57'si, kükürt üretiminin %91'i ve 1939 yılında demir üretiminin tamamı devlet işletmeciliği ile yapılmıştır.
- h) Hazırlanan Birinci ve İkinci Planlarda madencilik sektörüne; bir yandan giderek artan demir-çelik, yakıt ve elektrik enerjisi gereksinimini karşılamak, diğer yandan özellikle krom ve bakır gibi madenleri ihraç ederek döviz elde etmek amaçlarıyla önem verilmiştir.
- i) Cumhuriyet Yönetimi, 1935 yılından itibaren taşkömürü, linyit, demir, krom, bakır ve kükürt madenlerinin üzerinde durmuş, devletleştirmeleri de bu madenlerle sınırlı tutmuştur. Bu madenlerden bakır ve krom döviz kazandıracak ihracat malları olarak görülmüş, dışarıya işlenmeksizin satılmışlardır. Aynı dönemde kurşun, çinko, civa, zımpara, manganez, manyezit, arsenik, antimuan ve amyant gibi madenlere devletin doğrudan bir ilgisi olmamış, bunların üretimleri özel şirketlere bırakılmıştır. Etibank'ın üretimini üstlendiği madenlerin üretiminde önemli artışlar sağlanırken, diğer madenlerin üretimlerinde istikrarlı bir yükseliş yakalanamamıştır.
- j) İncelenen dönemde madencilik katma değerindeki artış 1948 yılı fiyatlarıyla %409 olmuş, ancak, Gayrı Safi Milli Hâsıla içerisindeki madenciliğin payı önemli bir değişiklik göstermemiştir.

Son söz olarak, incelenen dönemde madenciliğin fazla bir gelişme gösterememiş olması, bu sektörün sanayi sektörleri ile olan ilişkisine ve dönemin görece geri madencilik teknolojilerine bağlanabilir. Genel olarak, o dönem sanayisinin fazla gelişkin olmaması nedeniyle maden kaynaklarına önemli oranda gereksinim duymaması, özellikle maden zenginleştirme ve işleme teknolojilerinin de gelişkin olmaması nedeni ile madenlerin dışarıya işlenmeden satılmak zorunda kalınması gerçeği ile birleştiğinde, madencilik sektörünün önemli bir gelişme gösterememesi doğal karşılanmalıdır.

Kaynakça

- ANAÇ, Selahaddin/TAMZOK, Nejat (2007), "The Mining Industry of Turkey," Slobodan Vujic (ed.), *2nd Balkan Mining Congress Book of Proceedings*: 37-43.
- BORATAV, Korkut (1988), *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı).
- BULUTAY, Tuncer/TEZEL, Yahya/ YILDIRIM, Nuri (1974), *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 375, Sevinç Matbaası).
- ELDEM, Vedat (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).
- KEPENEK, Yakup (1990), *Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri* (İstanbul: Gerçek Yayınevi).
- KEPENEK Yakup (1987), *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi* (Ankara: Teori Yayınları, Dördüncü Baskı).
- KURUÇ, Bilsay (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 1. Cilt, (1929 - 1932)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 569).
- KURUÇ, Bilsay (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 2. Cilt, (1933 - 1935)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 580).
- KURUÇ, Bilsay (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- MTA (1936a), "Türkiye ve Krom," *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 3: 23-37.
- MTA (1936b), "Türkler ve Madencilik," *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*:5: 3-41.
- ÖKÇÜN, Gündüz (1997), *1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye* (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 2. Baskı).
- ÖKÇÜN, Gündüz (1971), *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 - İzmir, Haberler - Belgeler - Yorumlar* (Ankara: Sevinç Matbaası, 2. Baskı).
- ÖKÇÜN, Gündüz (1969), "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Abadan'a Armağan* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını).
- TURAN, Murat (1983), "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- TURAN, Murat (1981), "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi," *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğler Kitabı* (Ankara).
- TÜRK, Hikmet Sami (1981), "Madenlerin Devletleştirilmesi," *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğler Kitabı* (Ankara).
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ İNTERNET SİTESİ (2007), Atatürk'ün Meclis Açış Konuşmaları, <<http://www.tbmm.gov.tr>>.
- TÜRKİYE TAŞKÖMÜRÜ KURUMU (1993), SAVAŞKAN, Bahri (der.), *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihi, 1829 - 1989* (Zonguldak: Eğitim Daire Başkanlığı Yayını, No. 59).
- ULUTAN, Burhan (1987), *Etibank, 1935-1985* (Ankara).